

Partijos politiniai kariai: KGB kadrinio darbuotojo politinis ir socialinis portretas

Dr. Kristina Burinskaitė

Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorė

✉ kristina.burinskaite@genocid.lt

ORCID:0000-0003-1083-6998

KGB kadriniai darbuotojai nepelnytai yra agentų šešėlyje, nors būtent jie įgyvendino represinę politiką, persekiojo, tardė asmenis, verbavo ir formavo agentams užduotis. Sovietinio saugumo darbuotojas iki ir po 1953 m. skiriasi, nes nauji iššūkiai reikalavo ne stalinistiniame laikotarpiui būdingo brutalumo, o didesnių intelektualinių pajėgumų, tad daugėjo lietuvių ir aukštąjį išsilavinimą turinčių žmonių. Tačiau čekisto socialiniam, politiniam portretui ne mažesnės įtakos turėjo pats šios struktūros statusas, nes darbas KGB buvo prestižinis, privilegijuotas, formavo tam tikrą uždarumo, išskirtinumo statusą..

Reikšminiai žodžiai: KGB, kadrai, komunistinė ideologija, komunistų partija, socialinis portretas.

Įvadas

Aktualumas ir temos naujumas. Visuomenei KGB – tai nusikalstama organizacija kaip ir joje dirbę arba slapta su ja bendradarbiavę asmenys. Apie tai sklendo tiek gandų, mitų, kad visuomenei sunku realiai suvokti visą šios struktūros vietą sovietinėje sistemoje, jos santykį su komunistų partija, perprasti, kokie šios struktūros politiniai, ideologiniai pagrindai, veiksmai, kokie žmonės joje dirbo. KGB priklausymas aukščiausiai nomenklatūrai – taip buvo ne visada – vienos iš svarbiausių okupacinio režimo atramų statusas okupuotoje Lietuvoje suteikė šiai institucijai išskirtinumo. Jai buvo suteiktos išskirtinės galios, pakeliantis ją aukščiau įstatymų. Tačiau ir KGB turėjo paklusti nomenklatūrinėmis, biurokratinėmis taisyklėmis bei tradicijoms. Išskirtinumas ir ypatingos partinės užduotys (ne veltui čekistai buvo traktuojami kaip politiniai partijos nariai)¹ formavo tam tikrą čekistinę tapatybę, kuriai būdinga savita vertybių sistema, tradicijos bei elgesys, įtakojęs operatyvinę veiklą, santykį su išoriniu pasauliu.

KGB dirbančių asmenų politinio ir socialinio portreto analizė – puikus pagrindas tiriant, kaip sovietinis saugumas keitėsi (ar nesikeitė), būdas pažvelgti į šia organizaciją ne kaip į represijų vykdytoją, o kaip į biurokratinę instituciją su savo taisyklėmis.

Tyrimo **objektas:** 6–9 dešimtmečiais LSSR KGB operatyviais darbuotojais dirbę asmenys, jų etninė sudėtis, išsilavinimas, profesinis pasirengimas.

Šios publikacijos **tikslas:** atskleisti KGB kadrinių darbuotojų politinį ir socialinį portretą.

Šis tikslas įgyvendinamas keliant šiuos **uždavinius:**

- apibūdinti KGB kadrų sistemos kokybinę ir kiekybinę raidą 6–9 dešimtmečiu;
- apibūdinti čekistinės tapatybės formavimo svarbiausius bruožus;
- apibūdinti kadrinio darbuotojų socialinį portretą per išsilavinimo, tautybės, įgytos profesijos ar darbo iki tarnybos KGB prizmę.

Metodai. Siekiant atskleisti čekistinės tapatybės formavimo svarbiausias gaires per kadrų rengimo politiką naudojamas analitinis, aprašomasis metodai. Jais remiantis vertinami KGB partinės organizacijos, kadrų skyriaus kadrų rengimo dokumentai. Statistinis metodas taikomas analizuojant KGB kadrų išsilavinimo, tautybės, įgytos profesijos tendencijas. Tai leidžia daryti išvadas apie KGB kadrinio darbuotojo socialinį portretą.

Chronologinės ribos. Sovietinis saugumas 1940–1991 m. laikotarpiu patyrė tam tikrus pokyčius. Saugumo veiklos pobūdis 1940–1953 m. ir 1954–1991 m. skiriasi, nors svarbiausi tikslai, veikimo principai nesikeitė. Vienas iš besikeičiančių elementų – tai kadrų sudėtis bei jų socialinis portretas. 1954–1991 m. laikotarpiu šios institucijos struktūroje vyko dideli pokyčiai. Taip pat keitėsi reikalavimai ten dirbantiems asmenims.

¹ KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus politinio auklėjimo darbo su kadrtais planas 1982 m., 1982-03-05, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA)*, f. K-42, ap. 1, b. 50, l. 27.

1953–1956 m. laikotarpis buvo pereinamasis sovietinio saugumo istorijoje. Tuo metu kardinaliai sumažėjo skaičius asmenų, dalyvavusių kovose prieš partizanus. Tai greičiausiai irgi turėjo įtakos KGB veiklos bruožams. Šiuo laikotarpiu KGB pastebimas kadrų atletuvinimo siekis, tai atspindi ir bendras daugelio institucijų kadrų atletuvinimo tendencijas. Vėliau irgi būta intensyvių pastangų, siekiant į KGB įtraukti daugiau vietinių darbuotojų. Po XXV TSKP suvažiavimo 1975 m. siekta padidinti vietinės kilmės darbuotojų skaičių Lietuvoje. Pertvarkos laikotarpiu norėta pademonstruoti, kad ši institucija irgi keičiasi, kad visuomenei ji nėra svetima, tad stengtasi, kad KGB dirbtų kuo daugiau vietinių darbuotojų.

Stalininiu ir postalininiu laikotarpiu KGB susidūrė su skirtingais iššūkiais, kurie reikalavo ir skirtingų įgūdžių. Po 1954 m. pastebimas siekis turėti darbuotojų su aukštesniu išsilavinimu (aukštuoju, profesiniu ir partiniu); tai nebuvo labai aktualu iki 1953 m. Kadangi darbo rodikliai kilo ne taip sparčiai kaip norėta, imtasi ryžtingesnių veiksmų. 1973 m. pradėtas viso KGB operatyvinio personalo partinis mokymas, kuris buvo prilygintas aukštajam išsilavinimui². Iš partinių struktūrų vis daugiau žmonių ateidavo dirbti į KGB ir tai bylojo apie glaudesnius šių struktūrų ryšius ir stiprėjančią partijos įtaką. 1979 m. SSRS KGB aukštojoje mokykloje įsteigti vadovaujančių asmenų kvalifikacijos kėlimo kursai³. Tai rodo bendro išsilavinimo trūkumą bei svarbą ir būtinumą imtis papildomų priemonių.

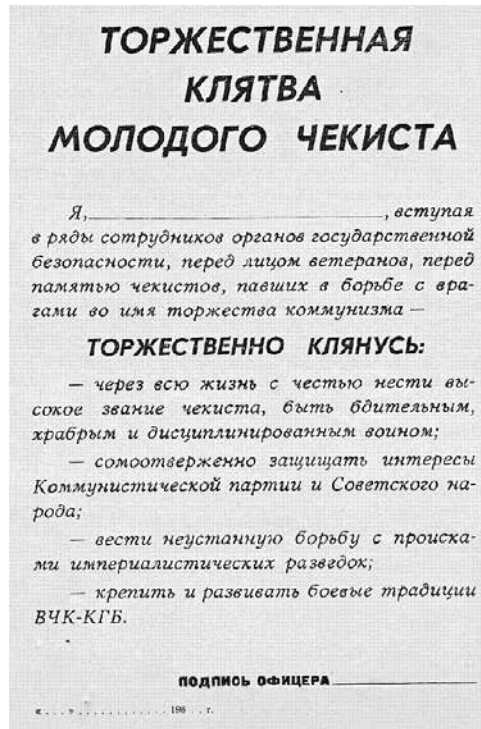
Sąvokos. Siekiant atskleisti KGB kadrinių darbuotojų socialinio portreto aspektus, būtina apibūdinti tam tikras sąvokas. Nomenklatūrinės sistemos išskirtinumas, uždarumas, kadrų politika, tikslingas vertybių, pasaulėžiūros diegimas, ideologinis angažavimas formavo tam tikrą šios institucijos darbuotojų *tapatybę*. Ši sąvoka susijusi su paties žmogaus samprata apie save bei apima požymius, kuriuos individui priskiria kiti. Dažnai šie požymiai apibrėžiami atsižvelgiant į visuomenines grupes, kurioms, kaip manoma, priklauso konkretus žmogus. Tai susiję su tam tikrų vertybių, ritualų formavimu. Tekste vartojami terminai *čekistas*, *čekistinis* – tai bendrinis saugumo darbuotojo ir jo veiksmų pavadinimas, vartojamas ne tik istoriografijoje, bet ir KGB dokumentuose, pavyzdžiui, kad ir pavadinime „Jaunojo čekisto priesaika“. Įvardijimas „čekistas“ kilęs iš santrumpos VČK (rus. *vserosijskaja črezvyčajnaja komisija*) ir buvo taikytas visą sovietinio saugumo istoriją nuo 1917 m., taip pabrėžiant šios struktūros ir jos vertybių, pasaulėžiūros tęstinumą. Buvo kuriamas KGB „vado“ Felikso Dzeržinskio ir čekistų – kaip nesavanaudžių, nesusitepusių asmenų – įvaizdis. Šis kultas buvo palaikomas ir Michailo Gorbačiovo bei Boriso Jelcino⁴ vadovavimo laikotarpiu. *Čekistinės vertybės* – tai idėjiškumas, ištikimybė partijai, antikarietiškas, sąžiningumas, teisingumas, tikslus partinių organų užduočių vykdymas⁵.

² Lina Okuličiūtė, LSSR KGB Kadrų skyrius: 1954–1991 m., in: *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1, p. 122.

³ Arvydas Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai*, Vilnius: Versus aureus, 2015, p. 115.

⁴ Michael Waller, *Secret empire: The KGB in Russia today*, Boulder, Colorado: Westview/HarperCollins, 1994, p. 29.

⁵ Raštas apie kai kurias partinės organizacijos užduotis įsikūrus LSSR KGB, in: *LJA*, f. 17377, ap. 1, b. 19, l. 22.

1 pav. Jaunojo čekisto priesaika
Okupacijų ir laisvės muziejaus fondai

SSRS KGB pirmininkas kalbėjo ir apie čekistinį charakterį, kuriam turi būti būdingas idėjini tvirtumas, ištikimybė bendram tikslui, pasiaukojimas, jei prireiktų – ir gyvybės kaina⁶.

Instituciniai ir veiklos krypčių pokyčiai KGB po 1953 m. lėmė ir tam tikrus KGB dirbančių asmenų pokyčius. To meto kadrinių darbuotojų *socialinį portretą*, t. y., tam tikros socialinės grupės (socialinės kategorijos) socialines charakteristikas, veiklą, motyvijas, gyvenimo būdą⁷ atskleisime per labiausiai besikeičiančius rodiklius, kurių buvo siekta ir kurie atspindėjo vidinius KGB pokyčius. Dėl šaltinių trūkumo socialinis kadrinio darbuotojo portretas formuojamas remiantis tik informacija, pateikta kadrinio darbuotojo kortelėje. Pirmiausia tai kilmės (lietuviškumo) aspektas. Etninės sudėties lietuviškumo ir rusiškumo tendencijoms išryškinti svarbus ir vietinės kilmės *kadrų terminas* – jo samprata apima lietuvius, taip pat Lietuvoje gyvenusius tautinių mažumų (rusai, žydai, lenkai, baltarusiai) atstovus. Šiuo terminu norima sudaryti įspūdį, kad minėtoje įstaigoje vis daugiau

⁶ И. Ладанов, „Проблемы воспитания чекистского характера“, *Труды высшей школы КГБ*, 1981, No. 23, с. 101, [I. Ladanov, „Problemy vospitanija chekistkogo charaktera“, *Trudy vysšej shkoly KGB*].

⁷ Arvydas Virgilijus Matulionis, „Lietuva: 1945–1947 m. gimusios kartos elito socialinis portretas“, in: *Lituanistika*, 2017, t. 63, Nr. 3 (109), p. 199.

darbuotojų, kilusių iš Lietuvos, o ne atvykėlių. Kitas aspektas, kuris atspindi kokybinius pokyčius KGB veikoje – išsilavinimo tendencijos bei įgyta profesija ar darbas iki tarnybos KGB. Apie šios institucijos ideologizavimą ir politizavimą liudija *partinio išsilavinimo akcentavimas* – tai išsilavinimas, gaunamas Vilniaus aukštojoje partinėje mokykloje⁸, LKP CK marksizmo-leninizmo universitetuose⁹. Aukštojoje partinėje mokykloje¹⁰ buvo mokoma ne tik komunizmo teorijos, bet ir istorijos, kalbų, teisės, ekonomikos, tarptautinių santykių, politinės ekonomijos ir t. t.¹¹

Analizei ir palyginimui pasirinkti pagrindinių centrinių padalinių ir miestų ar rajonų padalinių vadovų duomenys. KGB centrinių ir periferinių padalinių ataskaitos nevienodai atspindi šiuos aspektus, tad būtų sudėtinga pateikti išsamią visų padalinių duomenų statistinę analizę. Kadangi rajonų ar miestų padalinių būta daug, tad palyginti visų darbuotojų duomenis nėra lengva ar tikslinga. Todėl buvo pasirinkti 1-ojo žvalgybos, 5-ojo ideologinės kontržvalgybos, tardymo bei 6-ojo, kuravusio ekonomikos sektorių, padalinių duomenys, kurie atspindi skirtingus KGB veiklos aspektus, taip pat stambesni, specifiški rajonų padaliniai.

Istoriografijos apžvalga

KGB kadrims istoriografijoje skiriama palyginti nedaug dėmesio dėl šaltinių trūkumo ir komplikuoto priėjimo prie jų. Vakarų ir Rusijos istoriografijoje KGB kadrinių darbuotojų portretas atsiskleidžiamas per kadrinių darbuotojų, kurie daugeliu atveju vykdė žvalgybines užduotis Vakaruose, biografijas ir atsiminimus. Bendro pobūdžio veikaluose apie KGB šiam aspektui neskiriama daug dėmesio, nes sudėtinga remtis vien pabėgusių čekistų atsiminimais, esant ribotam priėjimui prie šaltinių, netgi ne pačioje Rusijoje, o, pvz., ir Baltijos šalyse.

Pavyzdžiui, vieno iš žymiausių slaptųjų tarnybų ekspertų Christopherio Andrewso veikalai paremti buvusių kadrinių darbuotojų Vasilijaus Mitrochino¹² sukauptais KGB

⁸ Pagal 1996 m. gruodžio 23 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtą įstatymą Nr. VIII-62 (įsigaliojo 1997-01-01) „Dėl aukštųjų partinių mokyklų diplomų nepripažinimo“ aukštųjų partinių mokyklų diplomai Lietuvoje nepripažįstami ir negali būti liudijančiais apie asmens aukštąjį išsilavinimą, [internetu], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.34162?fwid=-bgd9ayw3u>, [žiūrėta 2024-05-02].

⁹ KGB darbo su kadrais planas 1980 metams, 1980-01-10, in: *LVA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 2.

¹⁰ Vilniaus aukštoji partinė mokykla pradėjo veikti 1945 m. kaip respublikinė partinė mokykla prie LKP CK. 1945–1946 m. – kaip vienmetė, 1946–1954 m. kaip dvi metė partinė mokykla, o 1954–1956 m. – kaip trimetė mokykla. 1956 m. ji tapo aukštąja partine mokykla. 1990 m. mokykla buvo uždaryta, in: Vilniaus aukštosios partinės mokyklos prie LKP CK fondo aprašas, Komunistinių organizacijų fondų žinynas, Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 1996, l. 75–76.

¹¹ Vladas Sirutavičius, *Politinė galia ir Lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 270.

¹² Christofer Andrew, Vasilij Mitrochin, *The sword and the shield. The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York: Basic Books, 1999.

dokumentais ir Olego Gordijevskio¹³ atsiminimais bei vertinimais. Po 1990 m. pasirodę Amy W. Knight¹⁴, Peterio Deriabino ir Tennento Bagley¹⁵ darbai paliečia įvairius KGB veiklos aspektus įskaitant ir kadrus. Šiuose darbuose akcentuojama jų privilegijuota padėtis, komunistinės ideologijos ir partijos įtaka kadru politikai. 2005 m. pasirodė kolektyvinė monografija apie Rytų ir Vidurio Europos spec. tarnybų veiklą po 1944 m.¹⁶ Šioje knygoje pateikiamos ne tik pirmininkų biografijos, bet ir statistiniai duomenys apie kadru išsilavinimą, partiškumą.

Rusijoje 1991 m. atsivėrus, kad ir trumpam, archyvams susidarė palankios sąlygos tirti represinių struktūrų veiklą. KGB vietą sovietinės nomenklatūros sistemoje, kuri irgi įtakoją išskirtinę KGB darbuotojų padėtį, nagrinėja Michailas Voslenskis¹⁷ ir Alikhanas Avtorchanovas¹⁸, Jurijus Stecovskis¹⁹, SSRS KGB pirmininkų biografijos atsiskleidžia rusų istorikų Nikitos Petrovo²⁰, Leonido Mlečino²¹ darbai.

Atspirties tašku analizuojant KGB kadrus galėtų būti monografijoje „Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais“ pateikti duomenys apie tuo laikotarpiu dirbusius kadrinius darbuotojus. Kai kurie iš jų tęsė karjerą ir po 1953 m. Šioje knygoje daugiau kalbama apie tautinę sudėtį, analizuojama kadru lietuviškumo, profesinio išsilavinimo rodiklių kaita minimumu laikotarpiu. Tačiau remiantis šiais duomenimis negalima daryti išvados apie politinį ir socialinį kadriinių asmenų portretą, nes monografijoje neanalizuojami išsilavinimo ir profesijos ar darbo iki tarnybos KGB klausimai.

Istorikas Arvydas Anušauskas savo KGB veiklos tyrimuose apibūdina įvairius kadriinių darbuotojų veiklos aspektus: jų atranką, apmokymus, kokiomis savybėmis turėjo pasižymėti, didesnę dėmesį skiria oficialioms KGB pirmininkų biografijoms, taip pat pateikia svar-

¹³ Кристофер Эндриу, Олег Гордиевский, *КГБ разведывательные операции от Ленина до Горбачева*. Москва, Центрполиграф, 1999; [Oleg Gordijevskij, Andrew Christopher, *KGB razvedivatelnyje operacijj ot Lenina do Gorbachiova*].

¹⁴ Amy W. Knight, *The KGB: Police and Politics in the Soviet Union*, New York: Unvin Hyman, 1990; Amy W. Knight, “The KGB, Perestroika and Collapse of the Soviet Union”, in: *Journal of Cold War Studies*, 2003, Vol. 5, No. 1, [internaktyvus], <http://web.ebscohost.com>, 2010-06-15.

¹⁵ Peter Deriabin, Tennet Bagley, *KGB: Masters of the Soviet Union*, London: Robson Books, 1990.

¹⁶ *A handbook of the communist security apparatus in the East Central Europe 1944–1989*, compiled by Krzysztof Persak, Łukasz Kamiński, Warsaw, Institute of National Remembrance, 2005.

¹⁷ Михаил Восленский, *Номенклатура: господствующий класс Советского Союза*, Москва: Октябрь, 1991. [M. Voslenskij, *Nomenklatura: gospodstvjuščij klas Soveskogo Sojuza*].

¹⁸ Alikhan Avtorkhanov, *The Communist Party Aparatus*, Cleveland, New York: The World, 1968; Alikhan Avtorkhanov, *Технология власти*, Frankfurt am Main: Possev-Verlag, 1976. [Alikhan Avtorkhanov, *Tehnologija vlasti*].

¹⁹ Юрий Стецовский, *История советских репрессий*, т. 2, Москва: Общественный фонд «Гласность», 1997; [Jurij Stecovskij, *Istorija sovetskich represij*].

²⁰ Никита Петров, *Первый председатель КГБ Иван Серов*, Москва: Материк, 2005. [Nikita Petrov, *Pervyj predsedajet KGB Ivan Serov*].

²¹ Леонид Млечин, *Железный Шурик*, Москва: ЭКСМО, Яуза, 2004. [Leonid Mlechin, *Zheleznyj Shurik*].

biausių valdybų, padalinių vadovų biografijas²². Lina Okuličiūtė irgi pristatė KGB pirmininkų trumpas biografijas²³ bei kadro skyriaus veiklą, kuri atskleidžia kadro politikos formavimo gaires, politizavimo ir ideologizavimo prielaidas²⁴. Nors šie darbai svarbūs šiam tyrimui, bet jie nekelia tikslo atskleisti KGB operatyvinių darbuotojų paveikslą, nes juose pateikiami tik atskirų padalinių tautybės, išsilavinimo duomenys, trūksta nuoseklumo, išsamumo.

KGB darbuotojų elgesiui, statusui atskleisti svarbūs ne tik išsilavinimo, tautybės rodikliai, bet ir tas faktas, kad buvimas privilegijuotos nomenklatūros dalimi formavo ir asmens elgesį, vertybes. Šios institucijos politizavimą, glaudžius ryšius su komunistų partija, kurie irgi paveikė kadro atrankos kriterijus, išskirtinę padėtį lėmė nomenklatūros sistema, kurią apibūdina Kastytis Antanaitis²⁵. Istorikas Vilius Ivanauskas teigė, kad nomenklatūros grupes jungė specifinis bendravimo stilius – tam tikri socialiniai ritualai, kaimynystė, laisvalaikio pomėgiai ir net šeimų bendravimas. Toks socialinių ryšių modelis pasikartodavo visoje nomenklatūros aplinkoje, kartu įtvirtindavo ir atskiras normas bei vertybes ar jų sklaidą²⁶. Tokias tendencijas matome ir KGB veikloje. Apie tai kalba ir Peteris Deriabinas, Tennetas Bagley, teigiantys, kad darbas KGB – tai privilegijos, geras išsilavinimas, tačiau kartu jis verčia pasirinkti, kokią pusę palaikyti, izoluoja nuo visuomenės, netgi skatina aroganciją²⁷.

Socialinių portretų tyrimai nėra nauja lietuviškosios istoriografijos sritis. Atskirų socialinių grupių portretai analizuojami Nijolės Maslauskienės²⁸ Viliaus Ivanausko²⁹, Mariaus Emužio³⁰ tyrimuose, kolektyvinėje monografijoje apie Lietuvos pokario kartą³¹. Šie tyrimai atskleidžia, kokias kriterijais remiantis formuojamas socialinis portretas ir padeda formuojant šio tyrimo metodologiją.

Atsiminimai yra vertingi, nors ir atsargiai vertintini istorijos šaltiniai. Po 1991 m. pasirodė buvusių represinių struktūrų darbuotojų (žvalgybininkų, kontržvalgybininkų, opera-

²² Arvydas Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai*, Vilnius: Versus aureus, 2015.

²³ Lina Okuličiūtė, „Lietuvos SSR KGB vadovybė 1954–1991 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2007, Nr. 2 (22).

²⁴ Lina Okuličiūtė, „LSSR KGB Kadro skyrius: 1954–1991 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29).

²⁵ Kastytis Antanaitis, *Lietuviška sovietinė nomenklatūra*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, p. 100.

²⁶ Vilius Ivanauskas, *Sovietinė nomenklatūra ir išskirtinis vartojimas: nuo privilegijų iki Nelegalumo*, [internete], in: http://sovietcase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/Sovietines-privilegijos_str_2012Vasaris.pdf, 2024-03-14.

²⁷ Peter Deriabin, Tennet Bagley, *KGB Masters of the soviet Union*, 1990, p. 169.

²⁸ Nijolė Maslauskienė, „Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 1999 Nr. 1 (5).

²⁹ Vilius Ivanauskas, „Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuosiu sovietmečiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejais“, in: *Politologija*, 2010/4 (60).

³⁰ Marius Emužis, „Aktyviausių komunistų pagrindininkų ir jų rėmėjų Pirmojoje Lietuvos Respublikoje socialinis portretas“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, Vol. 43.

³¹ Laima Žilinskienė, Sigita Kranauskienė, Irena Šutinienė, *Gimę socializme: pirmoji sovietmečio karta*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

tyvinių darbuotojų) atsiminimai. Iš gausybės pasirodžiusių memuarų paminėtini buvusių KGB darbuotojų Filipo Bobkovo, Evgenijaus Grigo, Viačeslavo Šironino, žvalgybininko Aleksejaus Mjagovo atsiminimai³², Boriso Smirnov³³, Viktoro Cherkasino³⁴, Valentino Sidako³⁵, Vladimiro Kriuchkovo³⁶, Olego Kalugino³⁷ atsiminimai. Šie asmenys dirbo skirtingose pozicijoje, tad atskleidžia skirtingus KGB veiklos aspektus nutylint nepatogius klausimus, Jiems būdingas KGB veiklos pateisinimas ir KGB kaip tipiškos specialios tarnybos įvaizdžio kūrimas. Be to, atsiminimuose mažai kalbama apie vidinį KGB gyvenimą, kadru rūšimą, bet atskleidžiama kadrinių asmenų mąstysena, tam tikrų įvykių vertinimas.

Lietuvoje išleisti kol kas vieninteliai buvusio LSSR KGB darbuotojo žvalgybininko Ričardo Vaigausko³⁸ atsiminimai, atskleidžiantys žvalgybos padalinio veiklą, išėivijos vertinimą. Pastebėtina, kad atsiminimų autoriaus žodžiai ir išėivijos vertinimas atkartoja KGB dokumentų terminiją. Keistai skamba teiginys, kad išėivija nebuvo prioritetas KGB, kad ji buvo svarbesnė LKP, o ne Maskvai³⁹, – tai rodo norą nuvertinti išėivijos veiklą. Išėivija iki 8–9 dešimtmečio buvo labai svarbi žvalgybos dalis, vėliau ne mažiau reikšmingas tampa pramoninis šnipinėjimas. Tad svarbu atsižvelgti į konkretų laikotarpį. Šokiruoja tokios frazės, esą „tremtiniais dar pasisekė, kad važiavo gyvuliniais vagonais, kai jis važiavo ant atviros platformos.“⁴⁰ Tokios kad ir subjektyvios, daug ką nuslepiančios, nuvertinančios frazės irgi padeda atskleisti tiek socialinį, tiek psichologinį to meto čekisto portretą. A. Anušauskas savo tyrimuose atskleidžia, ką R. Vaigauskas nuspėpė apie savo darbą KGB⁴¹.

Prisiminimais apie savo darbą KGB, labai selektyviais ir primenančiais pasiteisinimus, spaudos publikacijose dalinasi Eduardas Baltinas,⁴² Stasys Paulauskas,⁴³ Vladas Vozbu-

³² Филипп Бобков, *КГБ и власть*. Москва, 1995; [Filip Bobkov, *KGB i vlast*]; Эдуард Григ, *Да, я там работал: записки офицера КГБ*, Москва, 2001; [Eduard Grig, *Da, ja tam rabotal. Zapiski oficera KGB*]; Широнин В., *Под колпаком контрразведки*. Москва, 1996; [Shironin V., *Pod kolpakom kontrrazvedki*]; A. Myagov, *Inside the KGB*. New York, 1978.

³³ Борис Смирнов, *КГБ, каким я знал его изнутри. Некоторые штрихи*, Книжкин дом, 2022. [Boris Smirnov, *KGB, kak ja znal jego iznutri. Nekotoryje shtrichi*].

³⁴ Victor Cherkasin, *Memoir of a KGB Officer: The True Story of the Man Who Recruited Robert Hanssen and Aldrich Ames*, Basic Books, 2005.

³⁵ Валентин Сидак, *Кукловоды и марионетки. Воспоминания помощника председателя КГБ Крючкова*, Москва, 2019, Родина, 432; [Valentin Sidak, *Kuklovody i marionetki. Vospominanija potoschnika predsedatelia KGB Kriuchkova*].

³⁶ Владимир Крючков, *Личное дело*, Москва: ЭКСМО, 2003, 117 с. [Vladimir Kriuchkov, *Lichnoje delo*].

³⁷ Калугин, Олег Данилович, *The first directorate*, New York: St. Martin's Press, 1994.

³⁸ Ričardas Vaigauskas, *Slaptajame protų kare: tarybinio žvalgo prisiminimai*, Vilnius: Gairės, 2005.

³⁹ *Ibid*, p. 56.

⁴⁰ *Ibid*, p. 31.

⁴¹ Arvydas Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, p. 9.

⁴² Stasys Inčiūra, „KGB generolas E. Baltinas: neužverbuotieji į konspiracinius butus nebuvo kviečiami“, *Respublika*, 1997-10-03, p. 4.

⁴³ Stasys Banevičius, „Stasys Paulauskas: nieko neištrėmiau, nieko nenušoviau“, *Lietuvos aidas*, 2002-02-21.

tas⁴⁴, Danukas Arlauskas⁴⁵. Savo atsiminimus KGB tardymo skyriaus darbuotojai Vytautas Urbonas, Danukas Arlauskas pateikia filme „Aš už tave pakalbėsiu“.⁴⁶ Filme kadriniai darbuotojai prieš kamerą jaučiasi skirtingai. V. Urbonas yra įsitempęs, susijaudinęs, o D. Arlauskas – atsipalaidavęs, pasakoja apie KGB be nerimo ar apgailėstavimo, kad dirbo tokioje struktūroje. Jų situacija skirtinga – D. Arlauskas dirbo ekonomikos sektorių prižiūrinčiame skyriuje, kuris nebuvo toks ideologiškai angažuotas ir tiesiogiai neužsiėmė rezistentų persekiojimu. O Vytautas Urbonas dirbo tardymo skyriuje, filme jis bendravo su kadaise tardytu disidentu Vytautu Skuodžiu, tad nenuostabu, kad jautė įtampą ir diskomfortą.

Šios temos istoriografija ir ypač atsiminimai yra skirtingo informatyvumo. Atsiminimuose ne viskas pasakojama apie darbą KGB, bet akivaizdus ideologinis angažuotumas gali būti naudingas, atskleidžiant čekistų pasaulėžiūrą.

Šaltinių apžvalga

KGB kadrų politinį ir socialinį portretą padeda atskleisti įvairūs KGB dokumentai. Tai pirmiausiai KGB kadrinių darbuotojų kortelės (f. K-1, ap. 61, Nr. 41), kuriose pateikti biografiniai duomenys, jų veikla iki darbo KGB ir karjera sovietiniame saugume. Šios kortelės svarbios tyrimui, tačiau ne visos yra išsamiai užpildytos, nes kai kuriose (ypač atvykusių iš kitų SSRS respublikų) nepateikiami duomenys apie socialinę kilmę.

Įvairių KGB padalinių darbo su kadrais ar idėjinio-politinio auklėjimo darbo planai ir ataskaitos labai panašūs savo forma ir turiniu, atskleidžia to padalinio veiklos aktualijas, problemas. Kadrų skyriaus fonde (f. K-42) esantys planai, ataskaitos, pažymos apie darbą su kadrais rodo, koks yra darbo su kadrais turinys (mokymas, profesinis tobulėjimas, neformali veikla). KGB skyrių partinių organizacijų ataskaitos, susirinkimų protokolai parodo KGB kaip partinę struktūrą. Dokumentai apie darbuotojų atrankos darbą liudija, kokio tipo žmonių reikia (aprašomos jų profesinės, asmeninės savybės, tiriami ir šeimos nariai), kaip vyksta atrankos, įdarbinimo procesas ir kaip sekasi vykdyti šiuos uždavinius. Nors dokumentai atskleidžia vidinį KGB partinių organizacijų gyvenimą, tačiau kai kurie liudija, kad rūpinimasis idėjinų, moralinių vertybių puoselėjimu, netgi siekis paveikti asmeninį, šeimyninį gyvenimą yra paviršutiniškas, dirbtinis. Tai rodo kolektyvinių svarstymų protokolai, nuobaudos dėl alkoholio vartojimo, pasyvus elgesys partinių susirinkimų metu ir kt.

⁴⁴ Dalia Gudavičiūtė, „KGB savo sandėliuose vis dar randa šovinių“, *Lietuvos rytas*, 2000-12-02.

⁴⁵ Saugumo departamentą kūrė ir KGB, [internetė], in: <https://ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvas-naujienos/saugumo-departamenta-kure-ir-kgb>, 2024-03-18.

⁴⁶ Buvęs politinis kalinys ir jį tardęs kagėbistas gyrė vienas kitą, [internetė], in: [https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2016/01/22/news/buves-politinis-kalinys-ir-ji-tardes-kagebistas-gyre-vienas-kita-545844](https://www.lrytas.lt/kultura/istorija/2016/01/22/news/buves-politinis-kalinys-ir-ji-tardes-kagebistas-gyre-vienas-kita), [žiūrėta 2024-03-18].

Kadrų sudėties kaitos tendencijos 6–9 dešimtmečiu

KGB kadrų sudėtis 6–9 dešimtmečiu išgyveno kokybinius ir kiekybinius pokyčius. Juos lėmė KGB struktūros, veiklos kaita, santykių su komunistų partija dinamika, vidaus ir tarptautinės politikos realijos. 1953–1956 m. laikotarpis buvo pereinamasis sovietinio saugumo istorijoje. 1953 m. MGB buvo įtraukta į VRM sudėtį, sovietinis saugumas neteko institucinio savarankiškumo, partija ėmėsi priemonių didinti šios institucijos kontrolę. Instituciniai pokyčiai, sumažėjęs kadrų, veikusių 1940–1953 m. ir dalyvavusių kovose prieš partizanus skaičius, manytina, irgi turėjo įtakos KGB veiklos ir kadrų socialinio portreto bruožams. Tačiau svarbiausi KGB ir atitinkamai jame dirbusių asmenų veiklos tikslai, principai nesikeitė visą sovietmetį. Didžiausios įtakos čekisto socialinio portreto kaitai turėjo etninių ir išsilavinimo rodiklių kitimas.

1940–1953 m. laikotarpiu lietuvių tarp čekistų būta nedaug dėl kandidatų trūkumo ir nepasitikėjimo šia institucija. 1953 m. LSSR Vidaus reikalų ministras Jonas Vildžiūnas, paskatintas SSRS VRM ir Ministrų tarybos pirmininko pavaduotojo ministro Lavrentijaus Berijos inspiruotos naujos nacionalinės politikos, LKP CK plenumo kalbėjo: „Valstybės saugumo ministerijos vadovybė daugelį metų vykdė neteisingą politiką nacionalinių kadrų atžvilgiu. Lietuvių skaičius MGB sistemoje buvo labai nedidelis, o vadovujančiuose postuose dirbo vienetai.“⁴⁷ Ričardas Vaigauskas prisiminimuose rašo, kokie žmonės atėjo tuo laikotarpiu: „rusai atleisti, į pareigas pririnti jauni, ką tik mokslus baigę lietuviai, be operatyvinio darbo patirties, bendrojo išsilavinimo „vyrai nuo žagrės“.“⁴⁸

Toks drastiškas darbuotojų pakeitimas atsiliepė ir darbo kokybei. Postalininiu laikotarpiu pastebimas lietuvių tautybės asmenų tarp KGB darbuotojų skaičiaus didėjimas, sutampantis su bendru lietuvių tautybės ir vietinės kilmės darbuotojų skaičiaus augimu visose įstaigose. 1956 m. KGB padaliniuose pareigas ėjo 47,4 % vietinės kilmės kadrai (ne tik lietuviai, bet ir kitų tautybių atstovai, gyvenantys Lietuvoje)⁴⁹. Palyginkime: 1949 m. tarp 2427 operatyvinių MGB darbuotojų lietuvių buvo tik 20,5%⁵⁰. Vis dėlto, anot Linos Okuličiūtės, 1957 m. KGB darbuotojų lietuviškumas buvo fiktyvus, nes vos 53% jų mokėjo lietuviškai (veikiausiai – tik suprato),⁵¹ tad jie greičiausiai buvo vietiniai kitakalbiai asmenys. Po 1975 m. SSKP XXIV suvažiavimo didesnis dėmesys skirtas čekistų internacionaliniam auklėjimui⁵². Vadinas, ir toliau darbuotojų lietuvių skaičiaus nelinko drastiškai didinti, tai irgi atitinka bendras rusifikacijos ir internacionalizmo tendencijas. Pvz., 1976 m. centri-

⁴⁷ Arvydas Anušauskas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius: Atvažiavo meška, 2009, p. 29.

⁴⁸ Ričardas Vaigauskas, *Slaptajame protų kare...*, p. 46.

⁴⁹ LSSR KGB ataskaita SSRS KGB apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1956 m., 1957-02-27, in: *LJA*, f. K-16, ap. 1, b. 85, l. 4–5.

⁵⁰ Arvydas Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, p. 29.

⁵¹ Lina Okuličiūtė, „LSSR KGB kadrų skyrius 1954–1991 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 120.

⁵² KGB pažyma apie internacionalinį kadrų paruošimą, 1975-09-10, in: *LJA*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 4.

niame padalinyje buvo 389 vietiniai, gyventojai, 243 rusai, 63 kitų tautybių⁵³ darbuotojai. 1979–1980 m. periferiniuose padaliniuose buvo 61,7 % lietuvių, rusų – 29 %, kitų tautybių – 9,3 %. Tai, anot sovietinių ideologų, rodo, kad darbo kolektyvai įvairiataučiai,⁵⁴ o ne vien rusiški.

Pertvarkos laikotarpiu stengiamasi atnaujinti kadrų sudėtį ne tik naujomis personalijomis, bet ir siekiantiems, kad KGB dirbtų kuo daugiau vietinės kilmės darbuotojų. 1988–1989 m. SSRS KGB sistemoje vyko vadovujančių kadrų mažinimas ir buvo akcentuojama, kad nauji priimami kadrai turi atitikti šalies tautinę sudėtį⁵⁵. Taip norėta gerinti savo įvaizdį visuomenėje parodant, kad organizacijoje dirba vietiniai žmonės. Labiausiai tai atsispindėjo LSSR KGB 3-iajame, 4-ajame ir 6-ajame skyriuose, Klaipėdos miesto ir Lietuvos jūros baseino skyriuje, Akmenės, Jurbarko, Kėdainių, Tauragės ir Šilalės rajonų poskyriuose. Ten, kur daugumą gyventojų sudarė lenkai, stengtasi atitinkamus KGB skyrius papildyti šios tautybės asmenimis. Tokia politika pirmiausia vykdyta Šalčininkų ir Švenčionių rajonų KGB poskyriuose⁵⁶. 1988 m. KGB 45-iuose operatyviniuose padaliniuose dirbo 769 saugumiečiai, iš jų 400 buvo lietuviai, atitinkamai iš 151 vadovujančių asmenų 87 buvo lietuviai⁵⁷. Pagal tautinę sudėtį 1986–1988 m. centrinėje KGB būstinėje lietuvių buvo 45,6 %, rusų – 36,5 %, ukrainiečių – 6,4 %, o regioniniuose padaliniuose lietuvių buvo 58,8 %, rusų – 32,6%⁵⁸. Daugiausia lietuvių dirbo 5-ojoje tarnyboje, t. y. politinio persekiojimo struktūroje (iš 78 karininkų – 54 lietuviai), ir pirmajame žvalgybos skyriuje (iš 44 darbuotojų – 29 lietuviai). O 7-ajame, t. y. išorinio sekimo, skyriuje vyravo rusakalbiai: iš 98 asmenų lietuvių buvo tik 30. Kauno mieste veikusiame lietuviškiausiam KGB skyriuje iš 95 operatyvinių darbuotojų 58 buvo lietuviai⁵⁹. Tačiau net ir 1989 m. buvo kalbama apie internacionalizmą ir „tikrojo patriotizmo“ puoselėjimą, tad pertvarkos procesai realiai nelabai pakeitė požiūrį į tautinius dalykus⁶⁰. Galima daryti išvadą, kad nors ir vyko kadrų lietuvinimo procesas, bet jis labiau palietė padalinius periferijoje, o ne centrinčius padalinius, kuriuose buvo sutelkta galia.

Po masinių represijų laikotarpio 1954 m. KGB susiduria su naujais ir kur kas intelek-

⁵³ KGB pažyma apie SSKP XXV suvažiavimo ir SSRS KGB nuostatų įgyvendinimą, pateikta gegužės ir rugsėjo mėn. pasitarimuose dėl kadrų, 1976-10-04, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 166.

⁵⁴ Pažyma apie KGB darbuotojų kokybinę padėtį ir taikytas priemones jų idėjiniam-politiniam, tarnybiniam parengimui atsižvelgiant į SSRS KGB 1979 m. ir 1980 m. įsakymus, 1981-02-26, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 21.

⁵⁵ SSRS KGB sprendimas dėl vadovujančių pareigybių sumažinimo, 1990-02-13, in: *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 58, l. l. 47–48.

⁵⁶ Arvydas Anušauskas, *KGB. Viskiškai slaptai*, p. 35.

⁵⁷ LSSR KGB raštas SSRS KGB kadrų valdybai dėl kadrinių darbuotojų etninės sudėties, 1988-08-12, in: *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 56, l. 54–58.

⁵⁸ LSSR KGB pažyma apie darbą su kadrais ir priemones jas pagerinti pertvarkos sąlygomis, 1988-08-17, in: *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 160.

⁵⁹ Lina Okuličiūtė, „LSSR KGB kadrų skyrius 1954–1991 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 120–121.

⁶⁰ Pažyma apie priežastis, dėl kurių kadriniai darbuotojai palieka KGB, 1989-08-29, in: *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 115.

tualesniais iššūkiiais, tokiais kaip kova su įvairiomis pilietinio pasipriešinimo formomis, pramoninio šnipinėjimo organizavimas, kultūros, mokslo, pramonės, turizmo sektorių stebėseną, ideologinio ir psichologinio poveikio priemonių taikymas. Šioms užduotims įgyvendinti buvo reikalingas atitinkamas išsilavinimas, todėl stengtasi, kad kadriniai darbuotojai siektų arba jau būtų su aukštuoju išsilavinimu. Potencialių kadrų ieškota aukštesiose mokyklose, specialistų su aukštuoju išsilavinimu – įvairiuose strateginiuose Lietuvos objektuose⁶¹. Buvo netgi parengtas rekomendacinis institucijų sąrašas atskiriems padaliniams, pvz., pirmasis skyrius turėjo ieškoti darbuotojų iš Vilniaus universiteto, Mokslų akademijos, Kauno politechnikos instituto, 5-oji tarnyba – iš Vilniaus universiteto, pedagoginio instituto, partinių struktūrų, 6-asis skyrius – iš tokių įvairių pramonės ir mokslo objektų kaip „Sigma“, „Žalgiris“, „Vilma“⁶².

Lietuvoje 7–8 dešimtmečiais aukštasis išsilavinimas buvo pageidautinas, o 9-ajame – privalomas sėkmingai karjerai,⁶³ tad nenuostabu, kad išsilavinimo (tiek profesinio, tiek bendrojo aukštojo mokslo) kreivė tarp KGB darbuotojų kilo. 1955 m. 69% kadrų neturėjo vidurinio išsilavinimo, o 1973 m. jau 80% turėjo aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą ir net 90% – čekistinių parengimą [...]. 1975 m. 80% operatyvininkų turėjo aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą⁶⁴. 1976 m. SSRS KGB pirmininko nurodymu kelti kvalifikaciją privalėjo visi padalinių vadovai. 1976–1978 m. SSRS KGB aukštojoje mokykloje net buvo įkurti specialūs vadovų kursai⁶⁵. 1979–1980 m. periferiniuose padaliniuose buvo 80,1% darbuotojų su aukštuoju išsilavinimu, su viduriniu – 14,1%, o tarp vadovų 80% buvo su aukštuoju ir 20% – su viduriniu⁶⁶. Aukštojo išsilavinimo svarbą rodo faktas, kad 1976–1981 m. į KGB priimti 208 darbuotojai, iš kurių su aukštuoju išsilavinimu buvo 87,5% asmenys, o su KGB mokyklų išsilavinimu – 54,8%⁶⁷.

Išsilavinimo kreivę kėlė ne tik profesinis parengimas aukštojoje KGB mokykloje, kursose, bet ir asmenys, atėję iš partinės mokyklos ar keliantys kvalifikaciją partinėse mokymų struktūrose, ar tiesiog – partiniai, komjaunimo nariai. Ričardas Vaigauskas, pasakodamas apie savo mokymąsi ir kvalifikacijos kėlimą 1946 m. ir 1956 m., informuoja tik apie profesinį parengimą, apie politinį, ideologinį mokymą beveik nekalba⁶⁸. Reaguojant

⁶¹ KGB 2-osios valdybos kadrų atrankos planas 1982–1983 metams, 1986-06-10, in: *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 768, l. 4–5.

⁶² KGB kadrų skyriaus parengtas sąrašas institucijų, iš kurių turi būti atrenkami kadriniai darbuotojai į KGB, 1985-06-14, in: *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 774, l. 69–73.

⁶³ Kąstytis Antanaitis, *Lietuviška sovietinė nomenklatūra*, p. 57.

⁶⁴ KGB pažyma apie internacionalinį kadrų paruošimą, 1975-09-10, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 4.

⁶⁵ Rekomendacijų dėl darbo su kadrais įgyvendinimo 1976 m., 1977-11-03, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 21, l. 117.

⁶⁶ Pažyma apie KGB darbuotojų kokybinę padėtį ir taikytas priemones jų idėjiniam-politiniam, tarnybiniam parengimui atsižvelgiant į SSRS KGB 1979 m. ir 1980 m. įsakymus, 1981-02-26, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 20.

⁶⁷ Pažyma apie KGB darbą su kadrais ir jo tobulinimą atsižvelgiant į SSRS KGB, SSKP, SSRS AT sprendimus, susijusius su SSRS KGB, 1981-12-15, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 123.

⁶⁸ Ričardas Vaigauskas, *ibid.*, 43, 76.

į 1972 m. SSKP XXIV suvažiavimo ir SSRS KGB įsakymus 1973 m. pradėtas visų KGB darbuotojų partinis mokymas. Tais metais 81 darbuotojas neakivaizdiniu būdu mokėsi aukštojoje, 21 – vakarinėje vidurinėje mokykloje ir net 54 – vakariniame marksizmo-leninizmo universitete. 1973 m. 73,9% KGB darbuotojų buvo įgiję aukštąjį ir nebaigtą aukštąjį išsilavinimą, net 89,4% – čekistinių parengimą⁶⁹. Nuo 8-ojo dešimtmečio KGB gretas papildydavo daugiausiai partiniai, komjaunimo atstovai, nes ta linkme nukreipė KGB prie SSRS Ministrų Tarybos 1978 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. 0330 „Instrukcija apie kandidatų tikrajai karinei tarnybai ir darbui SSRS Ministrų Tarybos valstybės saugumo komitete atranką ir patikrinimą“, kuriame nurodyta, kad pirmiausia kadrų reikia ieškoti partinėse, komjaunimo struktūrose⁷⁰. 1981 m. duomenimis, iš vadovaujančių asmenų 92,6% buvo su aukštuoju ir 23% – su partiniu politiniu išsilavinimu⁷¹. Pvz., 1980 m. LKP CK marksizmo-leninizmo universitetą baigė 25 KGB Antrosios valdybos darbuotojai, o 1981 m. mokėsi 46⁷². KGB 1-ojo skyriaus duomenimis, nuo 1979 m. 8 darbuotojai baigė šį universitetą⁷³. 1980 m. vadinamajame LKP CK marksizmo-leninizmo universitete kvalifikaciją kėlė 267 asmenys (37,5%)⁷⁴. 1989 m. ir toliau akcentuojama partinė linija atrenkant darbuotojus, taip pat juristus ir humanitarinį išsilavinimą turinčius arba strateginiuose objektuose dirbančius asmenis⁷⁵. Nors partiniam išsilavinimui buvo skiriamas didelis dėmesys, bet statistiniai duomenys rodo, kad tie skaičiai nebuvo tokie dideli kaip turėtų būti atsižvelgiant į partinės ir KGB vadovybės pastangas. O išsilavinimo rodikliai daugiausia buvo keliami čekistinio ir partinio išsilavinimo sąskaita.

KGB kadrų sudėtis išgyveno tam tikrus raidos etapus, kokybinius ir kiekybinius pokyčius, nes tai buvo būtina sąlyga norint adekvačiai reaguoti į pokyčius. Tačiau jiems būdingas butaforiškumas, nes kadrų lietuviškumas vis tik nebuvo siekiamybė, o daugiau fikcija kaip ir išsilavinimo kokybė, keliami ne tikru aukštuoju išsilavinimu, o profesiniais ir partiniais išsilavinimo rodikliais. Gana iškalbingas 1978 m. SSRS KGB įsakymas dėl kadrų atrankos, kurio skyriuje apie reikalavimus kandidatams išsilavinimas nėra išskirtas ar akcentuotas, pirmiausiai pabrėžiamas lojalumas komunistų partijai. Tai irgi iškalbingai liudija, kas iš tikrųjų buvo svarbu šiai struktūrai⁷⁶.

⁶⁹ KGB pažyma apie tarnybinės-karinės disciplinos padėtį ir priemones ją pagerinti, 1974-01-01, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 133–141.

⁷⁰ SSRS KGB įsakymas dėl kadrų atrankos, 1978-06-20, in: *LYA*, f. K-51, ap. 1, b. 16, p. 141.

⁷¹ Darbo su kadrais padėtis įgyvendinanti aukštesnės vadovybės užduotis ir partijos nurodymus, 1981-12-15, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 127.

⁷² KGB 2-os valdybos pažyma apie darbą su kadrais, 1981-04-14, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 168.

⁷³ KGB 1-ojo skyriaus pažyma apie darbą su kadrais, 1982-11-18, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 50, l. 69.

⁷⁴ Pažyma apie LSSR KGB darbą su kadrais, 1980-05-14, in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 160, 161.

⁷⁵ KGB priemonių planas dirbant su kadrais 1989 metams, 1989-01-03, in: *LYA*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 8.

⁷⁶ SSRS KGB įsakymas dėl kadrų atrankos, 1978-06-20, in: *LYA*, f. K-51, ap. 1, b. 16, l. 143 ap.

Feliksas Dzeržinskis: „Čekistas turi turėti šaltą galvą, karštą širdį ir švarias rankas“⁷⁷: čekistinės tapatybės formavimas

KGB buvo elitinė organizacija, kuri užtikrino įvairias privilegijas, tad nenuostabu, kad į ją patekdavo tik asmenys su atitinkama rekomendacija, motyvacija, pasaulėžiūra, vertybėmis, asmeninėmis ir profesinėmis savybėmis. Be to, buvo formuojamas tikros čekistinės tapatybės modelis, puoselėjant tam tikras vertybes, pasaulėžiūrą, bendras tradicijas. Tokios tapatybės formavimas prasideda įgyvendinant tam tikrą kadru politiką, kuri pradeda veikti nuo kadru atrankos. Priklausymas partinėms struktūroms ir ištikimybė komunistinės vertybėmis, idėjinis ir politinis angažuotumas kaip antstatai profesinei veiklai buvo svarbios vertybės, gal net svarbesnės nei profesiniai reikalavimai ir asmeninės savybės. Tad visa profesinė veikla turėjo remtis tam tikromis komunistinėmis idėjomis ir vertybėmis. Pvz., LSSR KGB 5-ojo skyriaus darbo su kadrais ataskaitoje teigiama, kad profesinis parengimas – sudėtinė politinio auklėjimo proceso dalis, kuri skirta padidinti tarnybinį aktyvumą ir rezultatyvumą⁷⁸. KGB mokomojoje literatūroje teigiama, kad KGB yra partiniai organai, tad partiškumas – svarbus operatyvinės veiklos aspektas, nes būtina įvykius, procesus, žmonių veiksmus vertinti iš partijos ir sovietinės valstybės, liaudies interesų pozicijų⁷⁹. Tad čekistas visų pirma – komunistas. Toks požiūris lėmė, kad darbuotojų pirmiausia ieškota tarp partinių, idant nereikėtų per daug tikrinti jų vertybių ir lojalumo. Ne vienas KGB pirmininkai savo karjerą pradėjo partiniuose organuose, o vieno iš svarbiausio 1-ojo skyriaus (žvalgybos) darbuotojais galėjo būti tik komunistai arba komjaunuoliai⁸⁰.

Kokiomis savybėmis turi pasižymėti kadrinis darbuotojas? Tai matyti iš reikalavimų anketose kandidatams į KGB mokyklas ar į KGB darbą. Pvz., KGB Druskininkų padalinio partinės organizacijos susirinkimuose buvo kalbama apie tokius būtinus darbo atributus kaip disciplina, sąžiningumas, drąsa ir t. t.⁸¹ Aišku, asmens reputacija turėjo būti nepriekaištinga pirmiausia politiniu ir profesiniu atžvilgiu. Kandidatų atrankai turi būti pateikti ir analizuojami tokie duomenys: bendri asmens duomenys, šeimos nariai ir jų biografijos, politinės savybės (ištikimybė komunizmui, požiūris į darbą, dalyvavimas politiniame

⁷⁷ Феликс Эдмундович Дзержинский: „У чекиста должна быть холодная голова, горячее сердце и чистые руки“, [Feliks Edmundovič Dezeržinskij: „U chekista dolzhna byt cholodnaja golova, gorjacheje serdce i chistyje ruki“]; Н. И. Zubov, «Феликс Эдмундович Дзержинский: Краткая биография», Москва, Госполитиздат, 1941, [online], in: https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/2787/%D0%A3, 2023-08-28; [N. I. Zubov, *Feliks Edmundovič Dzeržinskij. Kratkaja biografija*, Moskva, 1941].

⁷⁸ KGB 5-ojo skyriaus darbo su kadrais 1977 metais ataskaita, 1977-12-23, in: *LJA*, f. K-42, ap. 1, b. 53, p. 171.

⁷⁹ „За боевитость и наступательную тактику в чекистской работе“, *КГБ сборник*, [„Za bojevitost i nastupatelnuju taktiku v čekistkoj rabote“, *KGB sbornik*], 1959, Nr. 3, p. 2-3.

⁸⁰ Arvydas Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai*, p. 113.

⁸¹ KGB Druskininkų r. padalinio auklėjamojo darbo su kadrais 1975 m. planas, 1975-01-08, in: *LJA*, f. K-42, ap. 1, b. 17, l. 30.

masiniame darbe, moralinis atsparumas), būtinos ir partinių struktūrų charakteristikos; dalykinės savybės (organizaciniai gebėjimai, darbštumas, atkaklumas, disciplina, aktyvumas, iniciatyvumas, išradingumas, naujovių siekis, analitiniai gebėjimai, geri dėstyimo minčių raštu ir žodžiu įgūdžiai), asmeninės savybės: drąsa, sąžiningumas, dėmesingumas, greita reakcija. Pvz., 2-osios valdybos kandidatų atrankos į darbą ar mokymąsi 1982–1983 m. plane rekomenduojama ieškoti darbuotojų su techniniu-inžineriniu išsilavinimu iš aptarnaujamų objektų, su darbo, gyvenimiška patirtimi. Kandidatas turi būti ištikimas komunizmo idealams, su tvirtais idėjiniais įsitikinimais, komunistiniu sąmoningumu, politine branda ir moraliniu tyrumu⁸². Taip pat analizuojami pomėgiai, tiriami kontaktai Vakaruose, analizuojama šeiminė padėtis, elgesys namuose, be abejo, ieškoma ir kompromituojančios informacijos, pvz., kokios asmens silpnybės, ligos, priklausomybės, praeitis⁸³. 1989 m. atmesti du kandidatai iš Vilniaus universiteto, nes vienas turėjo giminių užsienyje, o kito tėvas buvo partizanas⁸⁴.

KGB rūpinasi ne tik kandidatų politiniu angažuotumu ir vertybėmis, bet ir jau dirbančių darbuotojų tolesniu komunistinių, čekistinių vertybių, pasaulėžiūros įtvirtinimu, bendruomenės konsolidavimu. Tai turėjo užtikrinti ne tik už kadru politiką atsakingi darbuotojai, bet ir padalinių partinės organizacijos, kurios glaudžiai bendradarbiavo. Jų svarbiausias tikslas – užtikrinti, kad KGB įgyvendintų partijos ir vyriausybės užsibrėžtas užduotis, nes ji irgi atsakinga už padalinių ir organizacijų darbą, padėtį kiekviename skyriuje, turi tirti ir stebėti vykdomus darbus, fiksuoti trūkumus ir juos šalinti, nubrėžti konkrečias organizacinio ir auklėjamojo darbo užduotis⁸⁵. Partinių susirinkimų, kurie turėtų konsoliduoti kolektyvą, veikla apima platų spektrą: tai ir komunistinės ideologijos bei partijos dokumentų aptarimas, ir jų diegimas operatyvinėje veikloje, kultūriniai, sporto renginiai, kuriais skiriamas dėmesys kultūriniam, estetiniam ir moraliniam auklėjimui. Pvz., toks KGB partinio komiteto kultūrinės veiklos planas 1967 m. kovo–rugsėjo mėnesiams: lekcijų skaitymas apie pirmuosius čekistus, ekonominę reformą, Lenino nacionalinę politiką Lietuvoje, ekskursija į skaičiavimo mašinų gamyklą, Vilniaus istorines vietas su šeimomis, Kauno istorines vietas, Vilniaus dailės muziejų, į Pirčiupius, revoliucijos muziejų⁸⁶. 1975 m. 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus auklėjimo plane skiriamas dėmesys čekistų buities klausimams, jų elgesiui šeimos aplinkoje, kultūrinio lygio kėlimui, etikai, kolektyvo suartėjimui. Todėl organizuojamos išvykos, kultūrinė programa, planuojamos

⁸² KGB 2-osios valdybos atrenkant kadrus 1982–1983 m. planas, *ibid.*, 1986-06-10, in: *LVA*, f. K-41, ap. 1, b. 769, l. 101.

⁸³ Pavyzdinis sąrašas klausimų, tiriant potencialius kandidatus į KGB, kuris turi atsispindėti įdarbinimo dokumentuose, 1979-10-10, in: *LVA*, f. K-41, ap. 1, b. 754, l. 162–166.

⁸⁴ KGB tardymo sk. pažyma apie kandidatų darbą KGB ir VU teisės fakulteto atranką, 1989-02-28, in: *LVA*, f. K-1, ap. 46, b. 57, l. 94.

⁸⁵ Apie kai kurias partinės organizacijos užduotis, susijusias su LSSR KGB sukūrimu, 1954-05-14, in: *LVA*, f. 17377, ap. 1, b. 19, l. 21.

⁸⁶ KGB partinio komiteto kultūrinės veiklos planas, 1967-03-09, in: *LVA*, f. 17377, ap. 1, b. 47, l. 27–28.

2 pav. LSSR KGB Operatyvinio techninio skyriaus darbuotojai lankosi IX forte, Kaune, 1985 m. Okupacijų ir Laisvės kovų muziejaus archyvas

partinis susirinkimas „Čekisto vaidmuo auklėjant savo šeimos narius“⁸⁷. Švenčionių r. padalinio auklėjamoji veikla: bendras Vytauto Petkevičiaus knygos „Apie duoną, meilę ir šautuvą“ aptarimas, 66-mečio CK jubiliejui skirtas susitikimas su veteranais⁸⁸.

Partinio ir darbo su kadrais pavyzdžiai rodo, kad skiriamas didelis dėmesys politiniam, idėjiniam švietimui, kuris įgyvendinimas per partinių dokumentų analizę, ideologinę prasmę turinčių renginių, ekskursijų organizavimą. Šiomis vertybėms privalu vadovautis ne tik darbe, bet ir asmeniniame gyvenime.

Tačiau tai tebuvo tik planai ir teorija, nes realybė buvo kiek kitokia. Apie tai liudija ir tokios žinutės: 5-ojo skyriaus partinės organizacija konstatuoja, kad kai kurie nariai nepaėmė nė vienos knygos⁸⁹, kad KGB Utenos partinės organizacijos susirinkimai vyksta aktyviai, tačiau darbas su lekcijomis vyksta blogiau: 1970 m. buvo 26 nariai, 1971 m. – tik 15, o partinių dokumentų aptarimų metu pasisakė tik du nariai⁹⁰. Taip pat konstatuojama, kad vykdomas nepakankamas darbas su čekistų šeimomis, nes iširo 15 šeimų⁹¹. Be to, dokumentuose randama gausybė pastabų, faktų apie disciplinos pažeidimus. Pvz., kadrių skyrius fiksavo nesilaikančius drausmės darbuotojus ir skyrė bausmes. Pareigūnai buvo baudžiami taip kaip numatė sovietinis karinis statusas: pastaba, papeikimu, griežtu papeikimu, areštu, laipsnio atėmimu ir perkėlimu į žemesnes pareigas arba atleidimu⁹².

⁸⁷ KGB 2-os valdybos 4-ojo skyriaus politinio auklėjimo planas 1975 m., 1975-01-03, in: *LVA*, f. K-41, ap. 1, b. 722, l. 30.

⁸⁸ KGB Švenčionių r. agentūrinės operatyvinės ir darbo su kadrais 1983 m. ataskaita, 1983-12-09, in: *LVA*, f. K-11, ap. 1, b. 3553, l. 83.

⁸⁹ LSSR KGB 5-ojo skyriaus darbo su kadrais 1977 metais ataskaita, 1977-12-23, in: *LVA*, f. K-42, ap. 1, b. 21, l. 173.

⁹⁰ Pažyma apie KGB Utenos m. padalinio partinio-politinio ir operatyvinio-tarnybinio darbo rezultatus 1971 m., 1971-11-22, in: *LVA*, f. 1771, ap. 246, b. 25, l. 46.

⁹¹ SSRS KGB kadrių valdybos raštas dėl LSSR KGB darbo su kadrais, 1981-04-14, in: *LVA*, f. K-42, ap. 1, b. 42, l. 169.

⁹² Lina Okuličiūtė, *op cit.*, p. 125.

1969 m. užfiksuoti 25 prasižengimai, 1970 m. – 22 prasižengimai, susiję su alkoholio vartojimu, moraliniu buitiniu apsilaidimu, nesąžiningumu⁹³. 1981–1984 m. duomenimis, pagal partinę liniją nubausti 135 asmenys, 72 – už svaigalų vartojimą (tai 51% iš 135 asmenų), iš centrinio aparato nubausti 68 asmenys, periferijoje – 67, 31 – centriniame aparate, 32 – periferijoje⁹⁴.

Į šią struktūrą priimami asmenys jau su tam tikra pasaulėžiūra, vertybinėmis nuostatomis ir požiūriu į šią instituciją. Vargu ar kas nežinojo šios struktūros praeities momentų, tad svarbus buvo ne tik profesinis, bet ir moralinis apsisprendimas. Ričardas Vaigauskas savo atsiminimuose prisimena, kad 1945 m. į MGB pateko atsitiktinai, nes norėjo tapti karininku, o karinės karjeros galimybės armijoje buvo miglotos⁹⁵. Žinoma, tai buvo stalinistinis laikotarpis su kitokiais darbuotojų atrankos kriterijais. Tačiau asmens teiginys, kad apie saugumo veiklą jis nelabai ką išmanė, abejotinas. Vargu ar galima patikėti, kad buvo tokių, kurie nežinojo apie 1941 m., 1944 m. represijas ir jų vykdytojus. Bet tvirtinimas, kad į KGB ėjo dėl karjeros, manytina, būdingas ir po 1954-ųjų. Tolimesnis ideologinis suaugusių asmenų indoktrinavimas kažin ar įmanomas. Manau, šios struktūros statusas, įvaizdis visuomenėje, karjeros galimybės, visagalybės įvaizdis neabejotinai turėjo įtaką joje dirbantiems, jų tapatybei, elgesiui, susitapatinimui su šia struktūra. Brutalaus teroro atsiskyrimas, subtilesnių poveikių priemonių taikymas rodo pokyčius, tačiau juk psichologinis teroras gali būti ne mažiau skausmingas nei fizinis kankinimas. Alikhanas Avtorchanovas taip apibūdino postalininio čekisto įvaizdį: tai veidmainis, kuris apsimeta atsiribojantis nuo stalinistinio čekisto įvaizdžio, tampa profilaktikos specialistu, žmogų įtraukiančiu į melo, apgaulės tinklą. Jis – jau nebe primityvus Stalino laikų budelis, o biurokratas su aukštojo išsilavinimo diplomu, perėjęs dvasinių kankinimų mokyklą, kurioje svarbiausia – ne fizinis kankinimas, o psichologinis, dvasinis teroras⁹⁶.

Socialinis portretas

Socialinis kadrinio darbuotojo portretas formuojamas per kelių parametrų prizmę: tai tautybė, išsilavinimas, profesija ar užsiėmimas iki darbo KGB. Šie aspektai atskleis, kokių kompetencijų, išsilavinimo, patirties reikėjo KGB ir kokie asmenys ateina dirbti į KGB.

Analizuodami centrinių padalinių vadovų tautybės duomenis matome, kad dauguma jų buvo lietuviai, tačiau nemažas ir atvykusių, laikinai komandiruočių iš kitų SSRS respublikų, kitų tautybių, daugiausia – rusų, skaičius. Kaip kurie buvo komandiruojami laikinai, pasibaigus tarnybos laikui jie išvykdavo iš Lietuvos. Ypač tai pastebima tarp pagalbinių

⁹³ Pažyma apie KGB partinės organizacijos darbo patikrinimą, 1971-12-14, in: *LYA*, f. K-41, ap. 1, b. 790, l. 96.

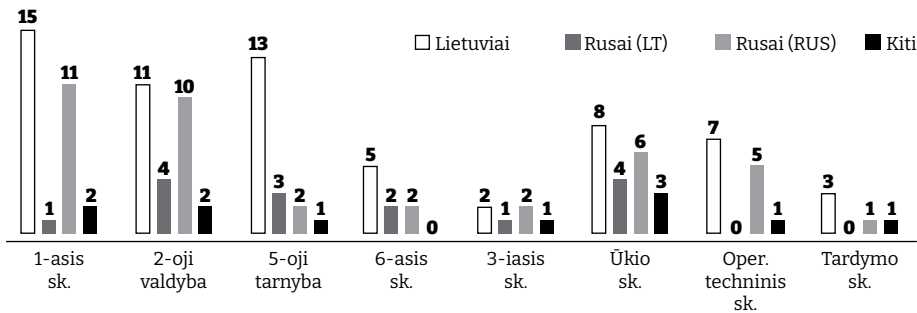
⁹⁴ Analitinė pažyma apie KGB discipliną ir jos pažeidimus (be datos), in: *LYA*, f. K-42, ap. 1, b. 56, l. 149.

⁹⁵ Ričardas Vaigauskas, *ibid.*, p. 43.

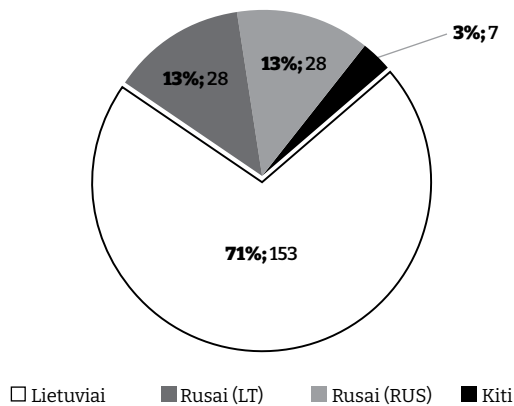
⁹⁶ Абдурахман Авторханов, *Технология власти*, Frankfurt: Посеб, 1976, p. 777–778.

valdybų darbuotojų (1, 2, 5 padaliniai laikomi pagrindiniais, o kiti – pagalbiniais). 2-osios valdybos vadovų lietuvių ir rusų skaičius beveik identiškas, o 1-ojo skyriuje ir 5-oje tarnyboje lietuvių skaičius daug didesnis nei kituose padaliniuose (3 pav.). Panaši proporcija – ir tarp centrinių padalinių darbuotojų tautinės sudėties rodiklių. Manytina, kad tai susiję su tuo, jog šie padaliniai stebėjo šalies viduje ir išorėje esančias rezistencines apraiškas ir su jomis kovojo, tad kitakalbiai ir kito krašto žmonės galėjo nelabai perprasti krašto specifiką, kad galėtų efektyviai dirbti. Sąlyginai didelis ne lietuvių tautybės (vietinės ir kilusių iš kitų sąjunginių respublikų) skaičius 1-oje ir 2-oje valdyboje rodo bendrą tendenciją (kaip ir kitose svarbiose institucijoje), kad rusakalbiai užima gana svarbią dalį tarp kitų darbuotojų. Todėl atlietuvinimo procesas centriniuose padaliniuose vyko gana lėtai ir netolygiai.

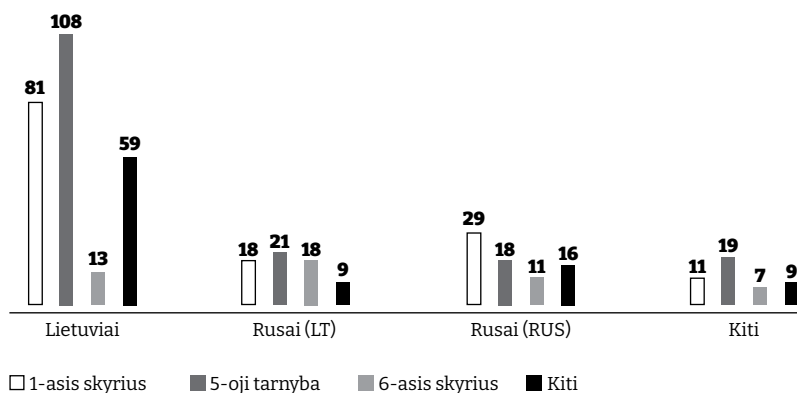
Pastebėtina, kad tarp periferijos vadovų būdingas ir didelis lietuvių skaičius, ir panašus vietinių ir ne vietinių rusų skaičius (žr. 5 pav.). Tai rodo, kad periferijoje norėta labiau įtraukti vietinius nelietuvius gyventojus, ypač tuose rajonuose, kur daug kitakalbių (4 pav.). Panaši situacija ir tarp periferijos padalinių darbuotojų, kur vietinių ir rusų santykis gana panašus (6 pav.). Analizuojant centrinių padalinių ir rajonų ar miestų etninės

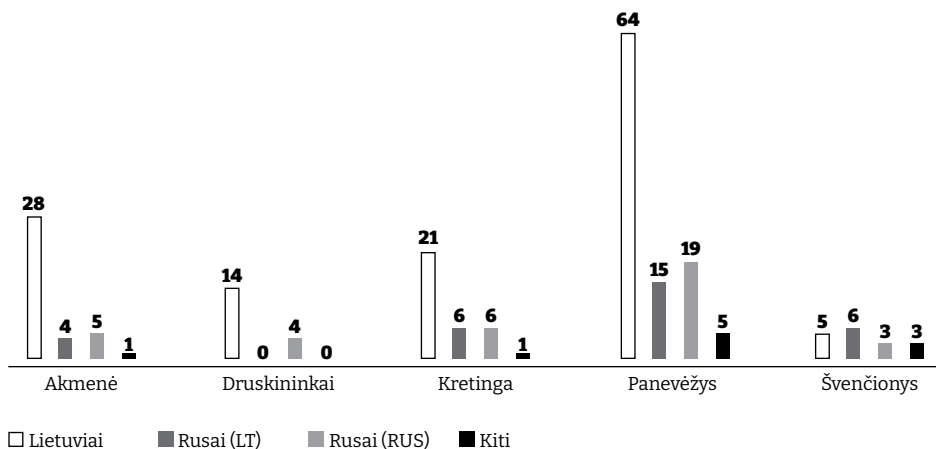
3 pav. KGB centrinių padalinių vadovų tautinė sudėtis 1954–1991 m.

4 pav. KGB miestų ir rajonų padalinių vadovų tautinė sudėtis

5 pav. KGB centrinių padalinių darbuotojų tautinė sudėtis 1954–1991 m.

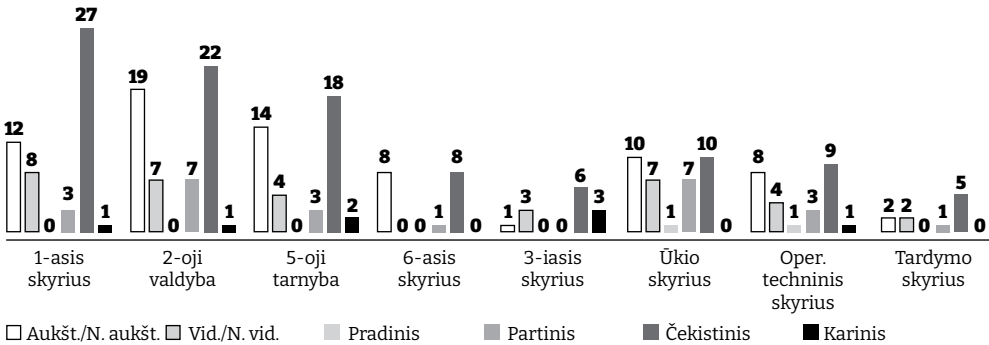

6 pav. KGB periferinių padalinių darbuotojų tautinė sudėtis 1954–1991 m.

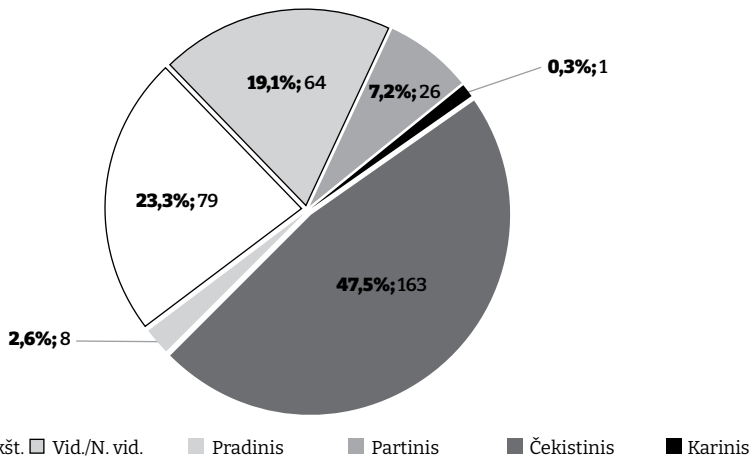
padėties pasiskirstymą periferijoje ryškiai išsiskiria lietuvių skaičius lyginant su kitomis etninėmis grupėmis, tai atspindi ir vadovybės tautinės sudėties tendencijas. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad 7–9 dešimtmetyje pastebimas didesnis darbuotojų lietuvių skaičius nei 6-ajame dešimtmetyje. Tai liudija, kad nors ir sunkiai, bet lietuvių skaičius įvairiuose organizacijos lygmenyse didėjo.

Išsilavinimas. Į išsilavinimo terminą buvo įtraukti ne tik pradinis, vidurinis ir aukštasis mokslas, bet ir partinis, čekistinis, karinis. Taip norėta parodyti ne tik išsilavinimo tendencijas, bet ir santykį su čekistiniu išsilavinimu ir kokią vietą užėmė partinis išsilavinimas. Šie duomenys atspindi partinio ir profesinio išsilavinimo svarbą vykdant operatyvinę veiklą. Statistiniai duomenys liudija bendrą tendenciją – turėti kuo daugiau kadrinių darbuotojų su aukštesniu išsilavinimu. Natūralu, kad dauguma, bet ne visi, įgavo čekistinį

parengimą, kuris irgi turėjo tam tikras pakopas: tai įvairūs tobulinimo kursai, aukštoji KGB mokykla ir t. t. Centrinių padalinių vadovų su aukštuoju išsilavinimu būta santykinai daugiau nei su viduriniu, panašios ir periferijos vadovų aukštojo bei vidurinio išsilavinimo tendencijos. Periferijoje pastebėta daugiau vadovų su pradiniu išsilavinimu, bet, matyt, ten buvo užsilikę vadovai iš 6-ojo dešimtmečio. KGB vadovybė siekė, kad vadovai turėtų aukštesnį išsilavinimą ir pati vadovavimo kultūra būtų aukštesnė. Tai politikos gairių įgyvendinimo ir netgi tokio priverstinio mokymo – apie kurį byloja nuolatiniai raginimai kelti išsilavinimo lygmenį – pasekmė. Tarp centrinių padalinių darbuotojų išsilavinimo rodiklių didesnis atotrūkis negu tarp aukštąjį ir vidurinį išsilavinimą turinčių darbuotojų (7 pav., 8 pav.). Periferijos padalinių darbuotojų aukštojo ir vidurinio išsilavinimo tendencijos panašios. Manytina, todėl, kad centriniuose padaliniuose buvo sprendžiamos sudėtingesnės problemos bei užduotys, ten labiau reikėjo žmonių su aukštuoju išsilavinimu.

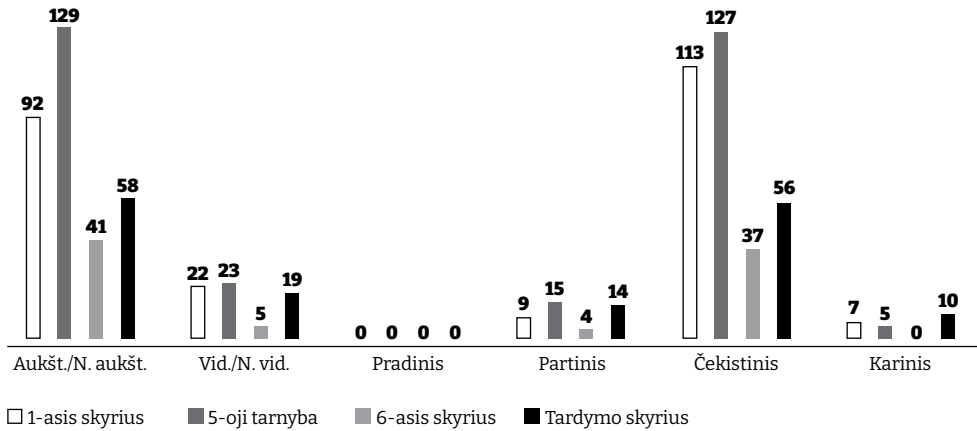

7 pav. KGB centrinių padalinių vadovų išsilavinimo tendencijos

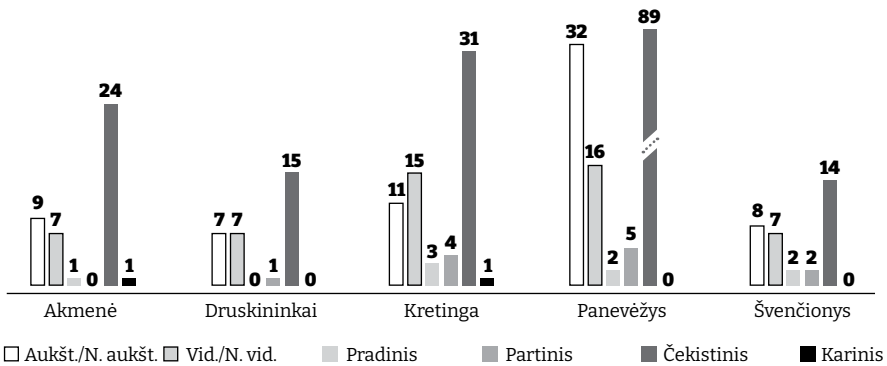

8 pav. KGB periferijos padalinių vadovų išsilavinimas

Atkreiptinas dėmesys į nedidelį partinio išsilavinimo procentą tiek tarp centrinių padalinių vadovų bei darbuotojų, tiek tarp periferijos darbuotojų. Tai kiek stebina ir neatitinka bendros partijos ir KGB vadovybės tikslų – kelti partinio išsilavinimo lygmenį. Paaiškinti šį faktą galima tuo, kad vadovybės raginimai siekti partinio išsilavinimo buvo labiau deklaratyvaus, o ne privalomojo pobūdžio, ypač padalinių vadovų atžvilgiu. Kaip ir tautinės sudėties raida, taip ir išsilavinimo rodikliai iki 7-ojo dešimtmečio buvo skirti daugiau viduriniam, čekistiniam išsilavinimui, tik vėliau jau pasireiškė aukštojo išsilavinimo būtinumo tendencijos.

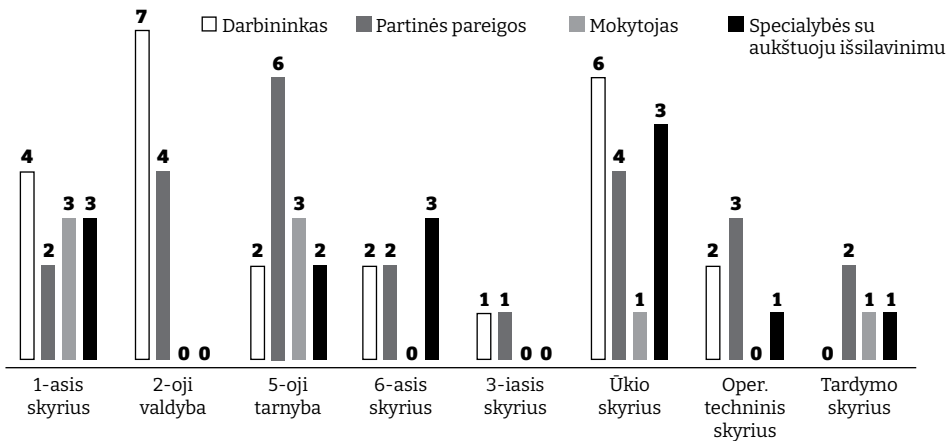
9 pav. KGB centrinių padalinių darbuotojų išsilavinimo tendencijos

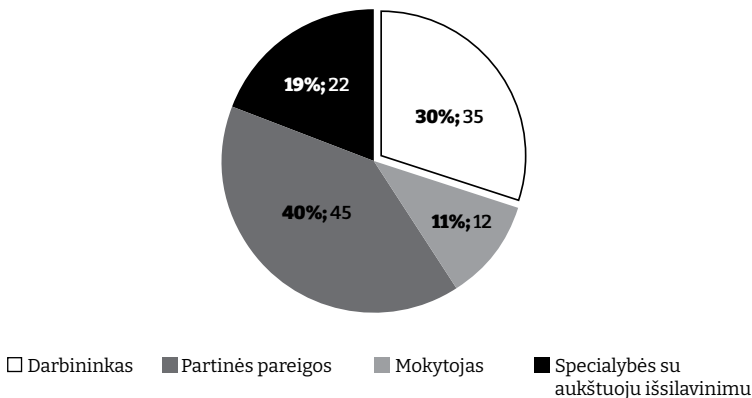
10 pav. KGB periferinių padalinių darbuotojų išsilavinimo tendencijos

Profesijos rodikliu norima parodyti, kokių profesijų asmenys ateidavo dirbti į KGB, Pvz., daugiausia pastebimi ideologinio-propagandinio darbo atstovai, mokytojai, inžinieriai, kurie priskirti prie aukštąjį išsilavinimą turinčiųjų ir kurie, manytina, pageidautini dėl savo kompetencijos ir žinių. Kai kuriuose padaliniuose – nemažas ir darbininkų atstovų

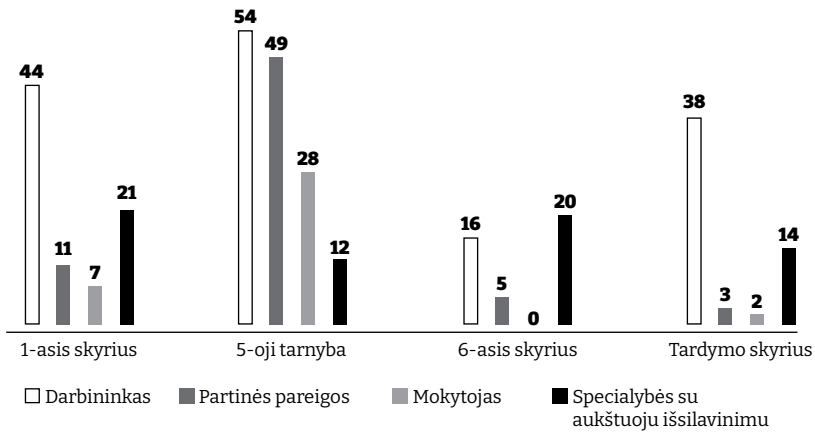
skaičius. Daug darbuotojų ateidavo tiesiai iš universitetų ar konkrečių pramonės objektų, taip pat turintys partinio, propagandinio darbo patirties – tai komjaunimo sekretoriai, propagandistai. Galima pastebėti, kad skyriaus veiklos specifika irgi lemia, kokių profesijų darbuotojai yra pageidaujami, pvz., 6-ajame skyriuje, kuris kuruoja pramonę, didesnis procentas inžinierių, o 5-ojoje tarnyboje – asmenys su partinio darbo patirtimi, nes šiam padaliniiui buvo svarbu ideologinis angažuotumas ir patirtis. Todėl tarp 5-osios tarnybos vadovų išskiria vadovai su partinės veiklos patirtimi. 1-ajame skyriuje beveik tolygiai pasiskirsto įvairių specialybių vadovai, tuo tarpu 5-ajame daugiau darbuotojų su partinio darbo patirtimi. Taip pat pastebėtina, kad tarp centrinių padalinių darbuotojų mažiau asmenų su žemesnio išsilavinimo profesijomis (pvz., darbininkai) nei periferijoje. Tai lemia centrinio padalinio, miestų ir rajonų padalinių darbo specifika.

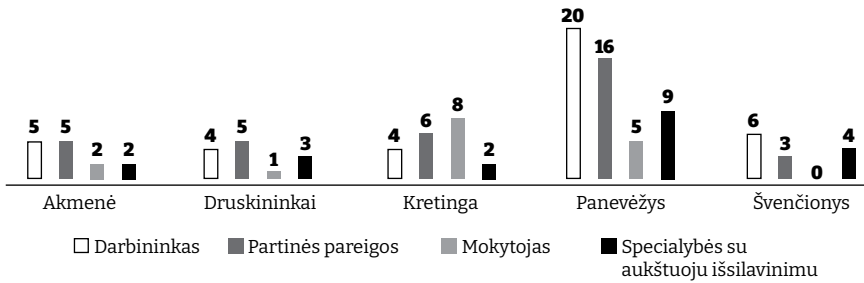
11 pav. KGB centrinių padalinių vadovų profesijos

12 pav. KGB centrinių padalinių vadovų profesijos

13 pav. KGB centrinių padalinių darbuotojų profesijos

14 pav. KGB periferinių padalinių darbuotojų profesijos

Atkreiptinas dėmesys, kad iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos būta daugiau darbininkų klasės atstovų, o vėliau pastebimas akivaizdus partinio darbo ir aukštojo išsilavinimo reikalaujančių profesijų atstovų skaičiaus didėjimas. Kaip ir kitų rodiklių atveju tai rodo KGB kadrų sudėties kokybės kitimą. Didesnis aukštesnio išsilavinimo žmonių skaičius atitinkamai kelia ir tam tikrų profesijų skaičių padaliniuose.

Išvados

Lietuvoje vykstantys politiniai, demografiniai procesai paveikė ne tik KGB struktūrą, jos veiklos sritis, prioritetus, bet ir darbuotojų kiekybinę bei kokybinę sudėtį. SSKP, LKP CK ir suvažiavimų nubrėžtos gairės buvo atspirties taškas keičiant kadrų politiką ir paveikė kadrų sudėtį. Šie procesai – ne vien vidiniai siekiant kokybės, bet ir dirbtinai „nuleidžiami iš viršaus“, todėl realus jų įgyvendinimas komplikuoatas ir iki galo neišpildomas. Tačiau ar kiekybė (pvz., daugiau aukštojo išsilavinimo turinčių darbuotojų) byloja apie realius šios

institucijos ir jos kadro struktūros kokybinius pokyčius? Ar kadro pokyčiai atspindi pačios KGB pokyčius?

Tautinės sudėties ir išsilavinimo rodiklių kismas rodytų, kad galime kalbėti apie ryškius kokybinius pokyčius, ypač 8–9 dešimtmečiu, tačiau KGB išsilavinimo kokybės rodikliai, kurie nėra tolygūs aukštajam išsilavinimui, buvo pakeliami čekistinio ir partinio išsilavinimo sąskaita – ir tai ne visuose lygmenyse. Be to, KGB dokumentuose lyg ir minima apie išsilavinimo svarbą, bet KGB atranką reglamentuojančiuose dokumentuose išsilavinimo nėra tarp prioritetų. Neaišku, ar saugumui išsilavinimas buvo tikrai reikalingas, ar buvo svarbesni praktiški operatyvinės veiklos įgūdžiai. Manytina, kad KGB kaip ir visai sovietinei sistemai buvo svarbu neatsilikti nuo bendrų tendencijų ir įgyvendinti partijos nubrėžtas gaires, o reali darbo kokybė liko antrame plane. Pvz., antisovietinio pasipriešinimo vertinimas paremtas ideologinėmis, politinėmis nuostatomis, o ne realiais faktais ir jų analize, ir tai rodo darbo bei išsilavinimo kokybę.

Lietuvių tautybės asmenų skaičiaus tarp darbuotojų didėjimas irgi kelia tam tikrų klausimų. Ar jų skaičius didinamas, nes jais pasitikima, ar todėl, kad taip liepė partija? Net ir pertvarkos laikotarpiu kalbėta apie internacionalizmą, be to, ir tada ne lietuvių skaičius (ar vietinių, ar iš Rusijos) vis dar sudarė nemažą dalį darbuotojų, o kai kur jų būta ir daugiau nei lietuvių. Didesnis lietuvių skaičius periferijoje, ne centriniuose padaliniuose, kuriuose sukoncentruota reali galia, liudija, kad lietuviais vis dėlto nepasitikėta. Reikia nepamiršti, kad KGB – sąjunginio respublikinio pavaldumo institucija, tad kitaip, ko gera, ir negalėjo būti.

Kadrinio darbuotojo profesija ar darbas iki tarnybos KGB, jo socialinio portreto rodiklis galėtų būti informatyviausias ir geriausiai atskleidžiantis kadro kokybės pokyčius, bet šie duomenys nėra nuoseklūs ir tyrimas šiuo klausimu nėra išsamus, nors tendencijos gana akivaizdžios. Šis rodiklis susijęs su išsilavinimo rodiklio kėlimu ir aiškiai rodo, kokios kvalifikacijos, kompetencijų asmenys ateidavo dirbti į KGB. Profesijų poreikį ir pasiskirstymą lemia ne tik valdžios nuleidžiami reikalavimai, bet ir padalinių užduotis ir jai reikalingos kompetencijos. Natūralu, kad centriniuose padaliniuose, kurių užduotys sudėtingesnės, dirbo aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys nei periferijoje.

KGB kadro elgesiui, savimonei ir darbui daugiau įtakos turėjo išskirtinė KGB padėtis, nomenklatūros sistema, propaguojanti tam tikras vertybes, diegianti tam tikrus įpročius, tradicijas ir taip suformuojanti čekisto kaip „partijos kario“ politinį portretą.

Apibendrinant galima teigti, kad kadro kokybiniai rodikliai keitėsi į teigiamą pusę, tačiau juos daugiau veikė formalūs partiniai reikalavimai, o ne vidinis poreikis keisti ir kelti darbo kokybę. Ypatinga KGB padėtis sovietinės valdžios ir nomenklatūros sistemoje suteikia tam tikrų išskirtinių savybių tiek pačiai struktūrai, tiek darbuotojų elgesiui, savimonei, kurie daro ją išskirtinę lyginant su kitomis valdžios struktūromis.

Literatūra

1. Antanaitis Kąstytis, *Lietuviška sovietinė nomenklatūra*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1998, t. 7 (16), p. 161–258.
2. Anušauskas Arvydas, *KGB. Vysiškai slaptai*, Vilnius: Versus aureus, 2015, 464 p.
3. Anušauskas Arvydas, *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius: Vilniaus krašto kultūros verslo ir pilietinės iniciatyvos asociacija „Atvažiavo meška“, 2009, 252 p.
4. Anušauskas Arvydas [et al.], *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, 719 p.
5. Komunistinių organizacijų fondų žinynas, Vilnius: Lietuvos archyvų departamentas, 1996, 376 p.
6. Okuličiūtė Lina, „LSSR KGB kadrų skyrius: 1954–1991 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 117–131.
7. Matulionis Arvydas Virgilijus, „Lietuva: 1945–1947 m. gimusios kartos elito socialinis portretas“, in: *Lituanistika*, 2017, t. 63, Nr. 3 (109), p. 197–209.
8. Sirutavičius Vladas, *Politinė galia ir Lietuviškas etniškumas. Vėlyvasis stalinizmas ir ankstyvoji destalinizacija Lietuvoje 1944–1956 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 270.
9. Waller Michael, *Secret empire: The KGB in Russia today*, Boulder, Colorado: Westview/HarperCollins, 1994, 400 p.
10. Авторханов Абдурахман, *Технология власти*, Frankfurt: Почеб, 1976, [Abdurachman Avtorchanov, *Technologie der Macht*], 624 c.
11. „За боевитость и наступательную тактику в чекистской работе“, in: *КГБ сборник* 1959, No. 3, c. 3–10 [„Za bojevitost i nastupatelnuju taktiu v čekistskoj rabote“, *KGB zbornik*].
12. Зубов Н. И., „Феликс Эдмундович Дзержинский: Краткая биография“, Москва, Госполитиздат, 1941, [online], in: (https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/2787/%D0%A3), (2023-08-28). [N. I. N. I. Zubov, *Feliks Edmundovič Dzeržinskij: Kratkaja biografija*, Moskva, 1941].
13. Ладанов И., „Проблемы воспитания чекистского характера“, Труды высшей школы КГБ, 1981, No. 23, c. 101–120 [I. Ladanov, „Problemy vospitanija chekistskogo charaktera“, *Trudy vysshei shkoly KGB*].

Šaltiniai

1. Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA)
2. f. K-42, ap. 1 – LSSR KGB Kadrų skyrius, b. 17, 21, 32, 36, 42, 50, 53, 56, 160
3. f. K-1, ap. 46 – LTSR KGB centro skyrių bylų apyrašas Nr. 46, b. 56, 57, 59, 232
4. f. K-41, ap. 1 – LSSR KGB 2-oji valdyba, b. 722, 754, 768, 769, 774, 790
5. f. K-35, ap. 2 – LSSR KGB 1-asis skyrius, b. 648
6. f. K-11, ap. 1 – LSSR KGB rajonų (miestų) poskyriai, b. 3553
7. f. 17377, ap. 1 – LSSR KGB Lietuvos komunistų partijos (LKP) Vilniaus miesto Spalio rajono pirminės organizacijos komitetas (LYA), b. 19, F. 1771 LKP CK fondas, ap. 246, b. 25

Dr. Kristina Burinskaitė

Political Soldiers of the Party: A Political and Social Portrait of the KGB Cadre

Summary

The KGB cadres are undeservedly left in the shadow of the agents, even though they were the ones who implemented the repressive policy, persecuted and interrogated individuals, and recruited agents and formed assignments for them. The Soviet security worker before and after 1953 differed, because the new challenges did not require the brutality characteristic of the Stalinist period, but rather – greater intellectual capacities, so the number of Lithuanians and people with high educational attainment on the staff increased. However, the social and political portrait of a member of the Cheka was no less influenced by the status of this structure itself, because a job with the KGB was prestigious and privileged, and formed a certain status of secretiveness and exclusiveness.

Key words: KGB, cadres, communist ideology, Communist Party, social portrait.